

Найактуальніше

УДК 63:001-026-453:
327.39(4)
© 2023

ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ АГРАРНОЇ НАУКИ НА ЕТАПІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Я.М. Гадзало¹, Ю.Я. Лузан²

¹доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН

²доктор економічних наук, професор, академік НААН

¹Національна академія аграрних наук України

вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9, м. Київ, 01010, Україна

²Інститут продовольчих ресурсів НААН

вул. Євгена Сверстюка, 4А, м. Київ, 02000, Україна

e-mail: ^{1,2}prezid@naas.sov.ua

ORCID: ¹0000-0002-5028-2048, ²0000-0001-9822-8617

Надійшла 15.11.2023

Мета. Окреслити основні завдання та шляхи підвищення ролі вітчизняної аграрної науки на етапі її євроінтеграції. **Методи.** Використано діалектичний та логічний методи наукового пізнання; системного узагальнення оцінок потенціалу вітчизняної аграрної науки та її спроможностей для підготовки обґрунтованих пропозицій щодо розв'язання проблем агропромислового та сільського розвитку; аналізу та синтезу статистичних даних для підтвердження відповідних тенденцій. **Результати.** Визначено основні проблеми та запропоновано шляхи підвищення ефективності функціонування вітчизняної аграрної науки в сучасних умовах. **Висновки.** Акцентовано на недоліках законодавчої бази та недосконалості механізмів підтримки пріоритетності розвитку сучасної аграрної науки, запропоновано напрями підвищення конкурентності аграрної економіки на внутрішньому та світових ринках. **Результати досліджень** можуть бути використані для забезпечення ефективного входження аграрної сфери України до Європейського Союзу, ухвалення відповідних урядових рішень з питань функціонування аграрної науки.

Ключові слова: аграрна наука, євроінтеграція, глобалізація, спільна аграрна політика ЄС, інновації.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202312-01>

За роки незалежності Україна активно бере участь у процесах поглиблення міжнародної інтеграції в різних сферах суспільно-економічного розвитку. Держава не лише стала членом світової організації торгівлі (СОТ), міжнародної продовольчої

та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), стороною інших міжнародних і міждержавних угод, а й продовжує реформування з урахуванням відповідних критеріїв.

За таких умов нині пріоритетним напрямом глобалізації України стала євроінтеграція.

Більшість учених-аграрників вважають, що євроінтеграція системно сприятиме іншим інтеграційним процесам у світове середовище, включаючи гарантії безпеки, розвиток торговельних відносин з урахуванням участі вітчизняного аграрного сектору в розв'язанні проблем продовольчого забезпечення на глобальних рівнях, кращому адаптуванню до конкуренції вітчизняної економіки на світових ринках. Україна без достатнього досвіду в багатьох напрямках міжнародного співробітництва проходить складні етапи участі в глобалізаційних процесах, що потребує вдосконалення глибокого наукового супроводу, укладання інтеграційних угод з метою кращого забезпечення захисту національних інтересів. Це підтверджується окремими прикладами недотримання паритетності рівнів митно-тарифного регулювання торгівлі вітчизняними й іноземними товарами, їх квотування, встановлення обмежень державної підтримки агропромислового та сільського розвитку, невизначеності інтеграційних заходів у розвитку науки під час вступу до СОТ і укладання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Не менш важливим є подальше виконання взятих зобов'язань з урахуванням принципів і правил світових союзів для здійснення державою внутрішніх перетворень у функціонуванні економіки, розв'язанні політичних, правових, соціальних, економічних, екологічних та інших проблем розвитку суспільства.

У різних владних, громадських і приватних інституціях не завжди дотримуються стратегії, за якою підписання різних міжнародних угод і їх подальше виконання, — єдиний і постійний процес, якому підпорядковується проведення системних заходів на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях з використанням досягнень науки, вітчизняного та кращого зарубіжного досвіду.

Значною мірою це стосується й аграрної сфери, яка об'єднує велику кількість підгалузей агропромислового виробництва, безпосередньо пов'язаних із природним середовищем і виконанням соціальних, екологічних та інших функцій. За таких умов необхідно враховувати досягнення науки в багатьох напрямках розвитку аграрної сфери, що потребує пошуку нових інструментів

і механізмів. Прикладом цього є Спільна аграрна політика Європейського Союзу, яка спирається на наукові обґрунтування, досягнення, знання та інновації, що в умовах євроінтеграції України вимагає зближення відповідних інституціональних заходів.

Важливість ролі аграрної науки підтверджують й ініціативи ФАО ООН, сутність яких спрямована на те, що наука та інновації мають бути ключовими інструментами модернізації агропродовольчих систем світу.

Аграрна наука України впродовж років незалежності попри складні фінансово-економічні умови зберегла свої потенційні можливості для сприяння конкурентоздатності вітчизняного аграрного сектору в сучасних умовах. Проте недофінансування національної аграрної науки впродовж передвоєнних років призвело до поступової втрати рівня наукового супроводу агропромислового й сільського розвитку. Нині, крім цього, з'явилися й додаткові обмеження державного фінансування фундаментальних і прикладних досліджень в аграрній сфері. Така ситуація має спонукати державні інституції до ухвалення додаткових ефективних рішень.

Національна академія аграрних наук України (НААН) з огляду на кризову ситуацію активно вдосконалює свою діяльність і сприяє розвитку аграрного сектору держави з урахуванням євроінтеграційних та інших глобалізаційних процесів.

На думку науковців-аграрників, нині важливими чинниками, крім державного фінансування досліджень, мають бути збільшення доходів від надання послуг за впровадження інновацій та підвищення прибутковості господарської діяльності дослідних господарств за рахунок ефективного використання природних ресурсів, зокрема закріплених земельних активів, вдосконалення системи оподаткування, створення умов для розвитку справжньої комерціалізації наукової діяльності через удосконалення корпоративних і кооперативних засад функціонування установ науки, конкретизація шляхів інтегрування в європейське наукове середовище, проведення спільних наукових досліджень і впроваджень, пошук нових механізмів стимулювання праці вчених, створення відповідних фондів.

В Україні чинне законодавство з регулювання наукової діяльності не завжди обґрунтовано продовжує ґрунтуватися а окремих заборонах і обмеженнях, що створює певні складнощі функціонування науки в ринкових і демократичних умовах. Правове поле ще не визначило ефективного поєднання самоврядних повноважень і державного управління в наукових системах України.

За різних реорганізацій сучасна організація аграрної науки України не є цілісною, вона функціонує в різних наукових, освітніх, адміністративних і управлінських системах, додатково регулюється різними відомчими нормативними актами, не забезпечується координацією з єдиного центру.

Важливою проблемою формування ефективної діяльності аграрної науки є відсутність закону України про державну аграрну політику, який має визначати завдання, принципи і пріоритети, відповідні дозволи й обмеження та інші правила розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки, враховувати адаптування до європейської спільної аграрної політики, що позбавляє аграрну науку можливості забезпечувати ефективний науковий супровід для досягнення законодавчо визначених завдань. Це вже призвело до втрати принципів послідовності і соціальної спрямованості та недотримання термінів здійснення земельної реформи, блокування розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації, діяльності аграрних бірж та інших викривлень у розвитку аграрної сфери.

Сучасний стан, євроінтеграція та інші глобалізаційні процеси в Україні потребують від держави законодавчого оновлення державної аграрної політики, в тому числі створення сприятливих умов для розвитку аграрної науки з урахуванням нових викликів, принципів і пріоритетів модернізації продовольчої системи та сільського розвитку України.

Мета досліджень — окреслити основні завдання та шляхи підвищення ролі вітчизняної аграрної науки на етапі євроінтеграції.

Матеріали та методи досліджень. Матеріалом для досліджень є оцінка потенціалу вітчизняної аграрної науки та її спроможностей для підготовки обґрунтованих пропозицій державним органом управління та суб'єктом аграрного бізнесу

з розв'язання проблем агропромислового та сільського розвитку. Вхідження аграрної сфери України в європейську систему співробітництва потребує наукового обґрунтування значних внутрішніх організаційних, правових та економічних перетворень з дотриманням однакових принципів і правил поведінки суб'єктів влади та господарювання на внутрішньому й європейському ринках, створення сприятливих умов для розв'язання соціальних, екологічних та інших проблем збалансованого сільського розвитку. Методологічною основою досліджень були загальнонаукові та спеціальні абстрактно-логічні методи.

Результати досліджень. Проблематику розбудови сучасної системи наукового забезпечення розвитку аграрної сфери України з урахуванням аспектів євроінтеграції відображено в дослідженнях П. Гайдуцького, О. Бородіної, П. Саблука, С. Кваші, С. Ніколаєнка, Ф. Ващука та інших учених. Узагальнення результатів досліджень вітчизняних учених і кращого світового досвіду дає змогу державним інституціям здійснювати заходи зі створення сприятливих умов для сталого розвитку аграрної сфери України з використанням інноваційних продуктів і механізмів. Проте попри ухвалення низки законодавчих актів України та здійснення інших заходів щодо розвитку вітчизняної науки, зокрема аграрної, наявні організаційно-економічні та правові умови ще не сприяють підвищенню її спроможностей для виконання дедалі зростаючих потреб наукового забезпечення різнопланових процесів, зокрема в аграрній сфері нашої держави.

Аграрні дослідницькі мережі України внаслідок організаційних, структурних, адміністративних та економічних змін за роки незалежності сконцентровані переважно в наукових установах і організаціях Національної академії аграрних наук України (НААН), а також Національної академії наук України (НАН України), закладах освіти Міністерства освіти і науки України, наукових установах у підпорядкуванні Міністерства аграрної політики та продовольства України, Держгеокадастру України, а також у новостворених приватних наукових та інноваційних структурах.

Усі вони в міру своїх можливостей і завдань забезпечують різні напрями наукових досліджень, генерують створення та впровадження інноваційних продуктів в аграрній сфері держави, обґрунтовують і вносять пропозиції владі і суб'єктам господарювання з метою конкурентного агропромислового та сільського розвитку.

Наразі справедливою є позитивна оцінка важливої ролі науковців НААН у теоретичному обґрунтуванні та наданні практичної допомоги в організації широкомасштабного ринкового реформування в аграрній сфері по всій території держави. Зокрема, в проведенні приватизації державного майна, реорганізації колишніх державних і колективних сільськогосподарських підприємств, підприємств харчової промисловості та аграрного сервісу в суб'єкти господарювання ринкового типу, організації ринкових земельних відносин, започаткуванні діяльності аграрних товарних бірж, ефективних механізмів кредитної підтримки агропромислової діяльності та страхування аграрних ризиків, організації зовнішньоекономічної діяльності, розбудови сприятливих систем оподаткування тощо. Аграрна наука активно займається створенням нових селекційних продуктів, забезпеченням базовим насінням і племінною худобою

сільгоспвиробників, дослідженнями агрохімічного стану сільськогосподарських земель, розвитком меліорації, вдосконаленням технологій у харчовій промисловості тощо.

Успішність ринкового реформування національного аграрного сектору економіки підтверджують дані Державної служби статистики України. Обсяги виробництва продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 р. у 2021 р. (довоєнний період) лише порівняно з 2010 р. зросли в 1,5 раза, експорт сільськогосподарських і харчових продуктів — у 2,8 раза, обсяги отримання позитивного сальдо при експортно-імпорتنих операціях збільшилися з 4,2 до 19,9 млрд дол. США, або в 4,7 раза. Ліквідовано хронічну збитковість сільськогосподарських підприємств, рентабельність їхньої господарської діяльності впродовж останніх довоєнних років стабілізувалася на рівні 20% і більше, відбулися інші позитивні зрушення. Україна стала одним зі світових лідерів з виробництва та експорту зерна, олійних культур, м'яса птиці, соняшникової олії, іншої агропромислової продукції. Поліпшилася продовольча безпека держави, значний вклад у розвиток національної економіки держави вносить аграрний сектор економіки (табл. 1).

1. Частка сільського господарства, харчової та переробної промисловості в національній економіці в 2010 і 2020 рр., %

Показники	2010	2020
В обсягах капітальних інвестицій, усього:	10,7	15,6
у т.ч. сільське господарство	6,1	9,9
харчова та переробна промисловість	4,6	5,7
В обсягах експорту продукції, усього	19,8	45,1
у тому числі:		
живі тварини, продукти тваринного походження	1,5	2,4
продукти рослинного походження	7,7	24,2
жири та олії тваринного або рослинного походження	5,1	11,7
готові харчові продукти	5,0	6,8
В обсягах реалізованої промислової продукції харчові продукти, напої і тютюнові вироби	18,1	20,9
В обсягах валової доданої вартості, усього:	12,7	14,7
у т.ч. сільське господарство	8,3	10,8
харчова і переробна промисловість	4,3	3,9

Джерело. Сформовано авторами за даними статистичного щорічника Державної служби статистики України 2010 та 2020 рр.

2. Зміни наукового потенціалу НААН упродовж 1991 – 2021 рр.

Показники	1991	2015	2016	01.01.2022
Наявність науково-дослідних установ, од.	91	47	45	47
у т.ч. національні наукові центри, од.	–	9	9	10
Кількість наукових співробітників, тис. осіб	7,1	4,4	4,2	3,2
Площі земель науково-експериментального фонду (с.-г. угіддя), тис. га:	740,8	411,4	411,4	411,4
у т.ч. рілля	541,4	364,5	364,3	368,1
Джерело. Сформовано авторами за даними Звітів про діяльність НААН.				

Проте такі результати не сприяли позитивному розв'язанню соціальних проблем сільських жителів, збереженню та збільшенню кількості робочих місць, поліпшенню екологічності агропромислової діяльності, охорони природних, у тому числі земельних ресурсів, що за багатьма ознаками не співвідноситься із системним розвитком країн Європейського Союзу. За різних причин втрачається роль аграрної науки в обґрунтуванні заходів зі сталого розвитку України.

Попри ухвалення низки законодавчих актів із питань організації та регулювання науково-технічної діяльності в Україні загалом і функціонування аграрної науки зокрема її розвиток відстає порівняно з позитивними зрушеннями й дедалі зростаючими потребами наукового забезпечення сучасної аграрної економіки.

За роки незалежності України аграрна наука, як і весь науковий потенціал країни, що за більшістю параметрів відповідав рівню розвинених країн світу, зазнала значних втрат стосовно кадрового забезпечення та матеріально-технічної бази досліджень.

У системі НААН у 2021 р. порівняно з 1991 р. кількість наукових співробітників скоротилася більше ніж удвічі. Обсяги закріплених земель

науково-експериментального фонду, які є основною базою наукових досліджень, виробництва та забезпечення сільгоспвиробників базовим насінням, племінною худобою і птиці, зменшилися з 740,8 до 411,4 тис. га, або на 44% (табл. 2).

Більше того, реорганізація державного управління в аграрній сфері й аграрній науці та освіті призвела до розосередження членів Академії по різних управлінських системах, що ускладнює координацію наукових досліджень і формування аграрного наукового потенціалу (табл. 3).

Так, кількість академіків, які працюють у наукових установах системи НААН, становить лише 58,4% від загальної кількості, членів-кореспондентів — 50%, у закладах вищої освіти — 28,3%, в інших установах і організаціях — 9,7%.

Головним стимулювальним фактором розвитку науки, зокрема аграрної, попри законодавче закріплення принципу пріоритетності стало постійне зменшення фінансової підтримки за рахунок коштів державного бюджету. Це підтверджує непропорційність бюджетного фінансування. Так, за 2010–2021 рр. загальні видатки Державного бюджету України на всі потреби держави збільшилися на

3. Академіки і члени-кореспонденти НААН, які працюють у системі науки та освіти України (станом на 01. 10. 2023 р.)

Показники	Академіки НААН	Члени-кореспонденти НААН	Усього	% до підсумку
У наукових установах НААН, осіб	66	62	128	54,0
У закладах вищої освіти, осіб	31	36	67	28,3
В інших установах і організаціях, осіб	8	15	23	9,7
Тимчасово непрацюючі та пенсіонери, осіб	8	11	19	8,0
Усього	113	124	237	100,0

490,9%, а видатки на фінансування НААН — лише на 262,6%. Це при тому, що в загальних обсягах фінансування НААН зароблені кошти від власної діяльності (спеціальний фонд) за цей період зросли на 590,4% і в 2021 р. становили майже 60% (табл. 4).

Нелогічність таких дій полягає в тому, що аграрний сектор України постійно збільшує свою питому частку в загальнодержавних обсягах економічної діяльності, забезпечує майже половину валютних надходжень держави від експорту агропромислової продукції, об'єктивно потребуючи підвищення рівня та якості наукового супроводу агропромислового і сільського розвитку.

Основною причиною такого катастрофічного стану вітчизняної науки, в тому числі аграрної, є відсутність закріплених у національному законодавстві надійних запобіжників, які мають унеможливити невиконання відповідними органами державної влади зазначених вимог.

Можна навести лише окремі приклади недотримання вимог базового Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»:

- незабезпечення обсягів бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності, визначеного в розмірі не менше 1,7% внутрішнього валового продукту України;
- відсутність механізмів поетапного застосування фінансово-кредитних і податкових

інструментів для збільшення до 2025 р. обсягів фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3% валового внутрішнього продукту;

- незабезпечення повного або часткового безвідсоткового кредитування інноваційних та інвестиційних проєктів виробничо-орієнтованих наукових установ;
 - незадовільне запровадження Державних бюджетних програм для розвитку інфраструктури та оновлення матеріально-технічної бази наукової і науково-технічної діяльності;
 - недостатнє бюджетне фінансування для збереження та розвитку наукових об'єктів, що становлять національне надбання;
 - відсутність державної підтримки участі вітчизняних наукових установ у міжнародних наукових програмах;
 - незадовільне державне забезпечення оплати витрат, пов'язаних з реалізацією міжнародно-технічних програм і проєктів, які виконують державні наукові установи та вищі навчальні заклади;
 - недотримання вимог щодо гарантування встановлених ставок (окладів) науковим працівникам наукових установ, вищих навчальних закладів на підставі розрахунку посадового окладу молодшого наукового співробітника на рівні не нижче подвійної середньої заробітної плати в промисловості загалом по Україні.
- До аналогічних прикладів належить невиконання або виконання не в повному обсязі

4. Динаміка обсягів фінансування НААН та їх співвідношення із загальними видатками Державного бюджету впродовж 2010, 2015, 2020 та 2021 рр., млн грн

Видатки	Рік				2021 р. у % до 2010 р.
	2010	2015	2020	2021	
Обсяги фінансування НААН:					
за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету	435,5	379	517,5	660,5	145,6
за рахунок коштів спеціального фонду Державного бюджету (зароблені кошти від власної діяльності)	161,8	319,5	738,2	955,2	590,4
Разом	615,3	698,5	1255,7	1615,7	262,6
Загальні видатки Державного бюджету України	303588,7	576911,4	1288016,7	1490258,9	490,9
Джерело. Сформовано авторами за даними Звітів про діяльність НААН та виконання у відповідні роки Державних бюджетів України.					

вимог багатьох інших взаємопов'язаних законів щодо науково-інноваційного розвитку аграрного сектору України. Це передусім Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», який додатково передбачав бюджетну підтримку розвитку селекції та насінництва, дорадчої діяльності, заходів із поліпшення ґрунтів, вирішення низки інших завдань, що не отримали свого розвитку, а згодом узагалі зникли із системи державного регулювання. Земельний кодекс України, ухвалений ще у 2002 р., вимагав в обмежені терміни підготувати нормативно-правові акти, інструменти та механізми запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, це створення Державного земельного банку, системи земельного іпотечного кредитування сільгоспвиробників, проведення суцільної інвентаризації земель, забезпечення моніторингу агрохімічного стану ґрунтів та охорони земель. У цей перелік слід включити ухвалені парламентом державні програми досліджень у сфері селекції в тваринництві, розвитку рибного господарства, сільськогосподарського машинобудування, українського села та інші, які не виконуються.

У низці статей Державного бюджету України, згідно з якими головним розпорядником коштів протягом багатьох років було Міністерство аграрної політики України, передбачалися видатки на важливі й термінові наукові прикладні дослідження. Напрацьовувалися механізми визначення на конкурсних засадах виконавців досліджень у наукових установах і навчальних закладах незалежно від їхніх форм власності та підпорядкування, участі в конкурсних комісіях представників громадських організацій, що забезпечувало прозорість і об'єктивність прийняття відповідних рішень. Видатки на важливі й термінові прикладні дослідження передбачались і на рівні регіонів та громад. Але реорганізації державного управління, зміна державної бюджетної політики призвели до втрати такого важливого інструменту підтримки аграрної науки.

Перелік невиконаних або лише частково виконаних визначених у чинному законодавстві державних заходів, які мали

б встановлювати пріоритетність розвитку вітчизняної науки, можна продовжити. Через їхнє невиконання втрачаються спроможності науки, зменшується її позитивний вплив на суспільно-економічний розвиток України.

Згідно з офіційним Звітом про діяльність НААН, станом на 01.01.2022 р. її науковий потенціал складався із 47 наукових установ, 4 державно-дослідних станцій, Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки, Біосферного заповідника «Асканія-Нова», державного видавництва «Аграрна наука», 173 дослідних господарств та інших установ і організацій. Виконання фундаментальних та прикладних досліджень забезпечували 3,2 тис. наукових працівників, серед яких 435 докторів і 1450 кандидатів наук.

Такий науковий потенціал Академії дає можливість забезпечувати створення унікальних інноваційних продуктів, здійснювати вагомий внесок у зміцнення продовольчої безпеки, активізувати експорт агропродовольчої продукції країни. НААН як вища самоврядна наукова установа в аграрній сфері за безпосередньої підтримки держави формувалась упродовж більш як 100 років, пройшовши шлях від окремих дослідних полів до потужного багатопланового наукового комплексу, отримала визнання та посіла вагоме місце у світовому науковому середовищі. Сьогодні стоїть завдання зберегти та примножити потенціал аграрної науки.

Національна академія аграрних наук та інші наукові організації в Україні історично формувались як самоврядні структури, наділені відповідним державним майном і бюджетним фінансуванням для проведення наукових досліджень. Але донині у правовому полі України не створено механізмів ефективного поєднання самоврядних повноважень і державного управління, що викликає протиріччя в умовах ринкових трансформацій та розвитку демократії.

Самоврядність наукових структур в Україні обмежена передусім виборністю колегіальних органів управління, формуванням своєї структури, підготовкою власних пропозицій органам влади. Виконання функцій головних розпорядників бюджетних коштів та всі інші самоврядні дії в науковому

середовищі, як правило, регламентовані та здійснюються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Завдяки децентралізації влади в Україні, розвитку самоврядування місцеві органи державного управління отримали більше повноважень щодо розпорядження майновими комплексами, організації фінансування, запровадження внутрішніх механізмів оподаткування, ухвалення інших рішень, які сприяють розвитку громад і відповідних територій.

Серед чинників, що негативно впливають на результативність діяльності аграрної науки, слід назвати не завжди обґрунтовані реорганізації Міністерства аграрної політики та продовольства України. Ліквідація Міністерства, непрості процеси відновлення його діяльності, втрата управлінського потенціалу, постійні зміни сфери його впливу з регулювання розвитку аграрної освіти та науки, земельних відносин, лісового і рибного господарств, сільськогосподарського машинобудування, сільських територій, організації контролю за якістю сільськогосподарських і харчових продуктів, ветеринарної медицини призвели до порушення принципу єдності розвитку аграрної сфери, до розбалансування органічних зв'язків і комунікацій системного формування й проведення державної аграрної політики задля забезпечення сталого розвитку всієї аграрної сфери, порушили координацію наукових досліджень. Таке постійне розбалансування системи державного управління аграрною сферою як по горизонталі, так і по вертикалі не відповідає системі управління Європейського Союзу.

Що стосується аграрної науки й освіти, то, на наш погляд, доцільно вдосконалити координацію та співпрацю між Міністерством освіти і науки України й Міністерством аграрної політики та продовольства України. Зокрема, в попередні роки, за функціонування в системі державного управління аграрною сферою держави, відзначались кращі комунікації й оперативність розв'язання тих чи інших проблем агропромислового та сільського розвитку. Мінагрополітики створювало робочі групи за участі представників державних органів управління, НААН і навчальних закладів. Представники науки

та освіти зазвичай були членами колегії Міністерства, брали активну участь у різних його заходах. У Мінагрополітики України активно працювала науково-технічна рада, вчені залучались до участі в зовнішньо-економічних процесах. Така координована співпраця підвищувала як мотивацію, дисциплінованість, так і загальну відповідальність.

Ефективну координацію наукової діяльності в аграрній сфері здійснювали Міністерство освіти і науки України, НАН України, Національний фонд досліджень України та споріднені їм органи державного регулювання, що також сприяло розвитку аграрної сфери. НААН налаштована на пошук разом із центральними органами державного управління, системою аграрної освіти та НАН України ефективних механізмів організації такої співпраці.

Нині існує невідкладна потреба з використанням як власного минулого, так і досвіду розвинених країн світу, на основі всебічних обґрунтувань і з урахуванням особливостей України, побудови сучасної системи державного управління аграрною сферою, яка забезпечуватиме і вихід із кризового стану, зумовленого війною та різними внутрішніми проблемами, і вирішення завдань ефективного входження України в європейську систему агропромислового та сільського розвитку.

Водночас аграрна сфера України потребує створення сприятливих умов для збалансованого розвитку інших взаємопов'язаних секторів економіки. Йдеться передусім про вітчизняне сільськогосподарське машинобудування й обладнання для харчової промисловості, виробництво мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин і тварин, формування максимально замкнутого циклу використання сільськогосподарської сировини в харчовій та переробній промисловості, виробництво шкіряних, тканинних і тютюнових виробів, лікарських і парфумерних засобів, вдосконалення механізмів банківського обслуговування, страхування аграрних ризиків тощо. Це також стосується і розширення обсягів використання різних видів олії, цукру, спирту, меляси, необроблених видів м'яса, інших напівфабрикатів, які ще залишаються

проміжною сировиною для виробництва готових товарів в інших галузях економіки. За даними Державної служби статистики України, такі види промислової сировини в загальних обсягах продукції агропромислового експорту в довоєнний період становили 40–45%. Розв'язання цієї проблеми з урахуванням національних інтересів України забезпечить можливості для істотного зростання доданої вартості, створення додаткових робочих місць, задоволення цілої низки потреб населення, що є надзвичайно важливою справою в сучасних умовах.

Вирішити більшість завдань зі збалансування видів економічної діяльності в Україні досить складно через існування великої «прірви» між вітчизняним і кращим світовим досвідом. Щоб її подолати, слід створювати науково обґрунтовані державні програми та окремі цільові проекти. Система аграрної науки у цьому плані налаштована на активну співпрацю з різними науковими системами України. Зрозуміло, що сьогодні досягти очікуваної результативності досить важко і без кооперування із відповідними європейськими науковими структурами, іншими розвиненими країнами-партнерами.

Виконання такої важливої та складної роботи доцільно здійснювати за відповідних рішень уряду та забезпечення необхідного фінансування дослідної роботи для підготовки науково обґрунтованих пропозицій.

На переконання багатьох учених-аграрників, важливою проблемою подальшого збалансованого агропромислового та сільського розвитку залишається удосконалення земельних відносин. Єдина аграрна політика Європейського Союзу базується насамперед на соціальній справедливості, захисті довкілля, раціональному використанні природних, зокрема земельних, ресурсів, на гарантії якості харчових продуктів. Ці принципи також мають стати основою оновленої державної аграрної політики України.

В Україні залишаються ще не врегульованими багато питань, які заважають процесам євроінтеграції в аграрній сфері: відсутність ефективних механізмів, що перешкоджають монополізації агропродовольчих ринків; концентрація великої кількості земель у власності небагатьох

землекористувачів; відсутність сприятливих умов для розвитку конкуренції та прозорості ринків, для спільного ефективного функціонування великого та дрібнотоварного виробництва, розв'язання соціальних проблем сільського розвитку.

Сьогодні стає очевидним, що тільки заможні селяни здатні розв'язувати соціальні та інші проблеми свого життєзабезпечення (переважно завдяки праці на землі), спроможні зберегти самобутній розвиток не тільки селянства, а й суспільства загалом.

Чорноземи України — величезне багатство, що за раціонального використання здатне значною мірою забезпечити соціально-економічний розвиток держави, з різних причин залишається ще не повністю оціненим. Цілком зрозуміло, що без об'єктивного оцінювання сучасного стану та тенденцій щодо майбутнього формування якості ґрунтів неможливо прогнозувати розвиток сільського господарства, рівень продовольчої безпеки держави, успішно вести аграрний бізнес. Такі оцінки зобов'язана і цілком спроможна давати передусім аграрна наука України. Але для цього слід не погіршувати, а поліпшувати умови її діяльності. Зокрема слід зберегти площі земель, закріплених за дослідницькою академічною мережею, яка формувалася протягом століття в усіх природно-кліматичних зонах країни. Вони мають особливу цінність, їх використання дає змогу накопичувати й удосконалювати наукову інформацію.

В НААН сформовано Національну селекційну базу рослинництва і тваринництва, яка є стратегічним підґрунтям продовольчої та біологічної безпеки країни, важливим чинником обмеження залежності від зарубіжної селекції. Сьогодні більше половини площ в Україні засівається високоврожайними вітчизняними сортами сільськогосподарських культур, адаптованих до агрокліматичних зон. Загалом дослідними установами НААН щорічно виробляється понад 140 тис. т базового насіння, яке спрямовується на забезпечення потреб сільгоспвиробників по всій території держави. На підставі пропозицій і даних наших науковців удосконалюються методики державного моніторингу стану навколишнього природного середовища з урахуванням впливу радіації, ерозії, засолення

й забруднення промисловими відходами, пилових бур, кліматичних та інших чинників. Велика перспектива в цьому відношенні відкривається у разі вступу України до Європейського Союзу, об'єднання зусиль наукових установ задля розв'язання загальних проблем європейської спільноти.

Але окремі законодавчі ініціативи щодо відчуження унікальних академічних земель в інтересах передусім великого аграрного бізнесу спричиняють поступову втрату визнаного Конституцією України основного багатства українського суспільства. Такі дії, а також втрати земельних ресурсів в АР Крим, на території Донбасу та в інших регіонах України у зв'язку із воєнними діями дуже ускладнюють умови функціонування аграрної науки.

У зв'язку з цим варто лише зазначити, що природа будь-якого підприємництва полягає у залученні різних можливостей для забезпечення своєї прибуткової діяльності, в тому числі й використання прогалів у державному регулюванні, неспроможності владних інституцій захистити інтереси суспільства, ігнорування ними обґрунтованих аргументів представників аграрної науки, допускаючи в окремих випадках, усупереч вимогам законодавства, можливість здійснювати не завжди логічні, іноді радикальні дії.

Президія НААН, сприймаючи окремі звинувачення щодо неефективного використання академічних земель, уважає за доцільне, перш ніж їх висувати, об'єктивно вивчити причини такого стану, вдосконалити законодавчі інструменти та механізми фінансового оздоровлення системи аграрної науки, розширити можливості для залучення кредитних ресурсів й інвестицій, страхування, надання державних гарантій тощо. Крім того, певні питання, пов'язані з необхідністю підвищення ефективності використання академічних земель, можна було б врегулювати завдяки вдосконаленню відповідних механізмів адміністрування землекористування, розширення прав оренди, спільному використанню земель, зокрема з іноземними науковими партнерами, використанню земельної іпотеки, створенню сприятливих умов для формування наукових парків та інших інноваційних структур.

Передання права на розв'язання тих чи

інших проблем від одного, компетентного й зацікавленого органу державного управління до іншого, який не має необхідного досвіду в земельних відносинах, абстрагуючись від пов'язаних із ними наукових та інших процесів, є не зовсім доцільним.

Загалом зменшення ресурсу земель призведе не тільки до втрати важливої бази наукових досліджень, а й до додаткових втрат існуючих джерел фінансування та інших негараздів, чим поставить аграрну науку в ще більш обтяжливі умови діяльності.

Важливим чинником ефективного інтегрування України до Європейського Союзу є створення сприятливих умов для розширення участі в європейських наукових програмах, організації інших видів спільної наукової діяльності. Наукові установи НААН у міру своїх можливостей намагаються синхронізувати дослідження із провідними інноваційними структурами країн ЄС і світу. Пріоритетними напрямками спільних досліджень в Академії визначено: раціональне природокористування, процеси зміни клімату та стану довкілля, ресурсоощадне сільське господарство, збалансованість розвитку рослинництва і тваринництва, покращення ветеринарно-санітарної й епізоотичної ситуації, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, ефективності та прозорості ринків, створення сприятливих умов для розширення іноземного інвестування, спільного розроблення і розвитку механізмів упровадження інновацій, розв'язання проблем соціального розвитку сільських територій.

Нині (на 2023 р.) укладено договори про науково-творчу співпрацю з 67 науковими установами з 32 країн світу. Державну реєстрацію за кордоном пройшли понад 100 сортів і гібридів сільськогосподарських культур селекції НААН. Започатковані інші напрями міжнародного наукового співробітництва. Планується проведення спільного Дискусійного форуму з Національним інститутом сільськогосподарських досліджень Франції з питань увідповіднення екологічно збалансованих систем землеробства до сучасних агрокліматичних і соціально-економічних умов та розвитку органічного виробництва. З французькою стороною домовлено про створення й реалізацію

спільної наукової програми з відновлення ґрунтів у післявоєнний період та про інші напрями співробітництва. Поглиблюється співпраця із науковими установами інших країн.

Нові реалії, зокрема майбутній вступ до Європейського Союзу, післявоєнна відбудова України, розширюють можливості співпраці з партнерами. Сьогодні активно реалізується проєкт Європейського Союзу «Шлях солідарності», в межах якого скасовано мито на значну кількість українських експортних товарів, працюють програми для підтримки приватного сектору, в тому числі фермерів, скасовано дозволи для двосторонніх транзитних

перевезень, активізуються процеси інтеграції енергетичних і транспортних систем. В Європейському Союзі працюють над створенням фонду допомоги Україні на період 2024–2027 рр. Започатковуються інші напрями спільного розв'язання проблем, з якими стикається Україна.

Проте в питаннях співробітництва з Європейським Союзом визначені не всі важливі напрями організації спільної наукової діяльності. Для надання їм державного статусу і підтримки бажано паралельно з розвитком прямих зв'язків вітчизняних наукових установ із відповідними європейськими структурами розширювати урядові домовленості.

Висновки

Окреслено основні завдання та шляхи підвищення ролі вітчизняної аграрної науки у процесах євроінтеграції, які потребують удосконалення державної політики в сферах інноваційної діяльності та агропромислового і сільського розвитку. Для їх успішного втілення важливо враховувати пріоритети та принципи Єдиної аграрної політики Європейського Союзу,

де аграрна наука визначена як один із рушійних чинників його розвитку. З метою підвищення ролі вітчизняної аграрної науки в розвитку аграрної сфери необхідно використовувати досвід усіх розвинених країн, ураховувати програмні документи ООН (ФАО), що дасть можливість надати аграрному сектору економіки України нової якості.

Gadzalo Ia.¹, Luzan Yu.²

¹National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, 9 Mykhailo Omelyanovicha-Pavlenka Str., Kyiv, 01010, Ukraine; ²Institute of Food Resources of NAAS, 4A Yevhena Sverstiuka Str., Kyiv, 02000, Ukraine; e-mail: ^{1,2}prezid@naas.sov.ua; ORCID: ¹0000-0002-5028-2048, ²0000-0001-9822-8617

Increasing the role of agricultural science at the stage of European integration

Goal. To outline the main tasks and ways of increasing the role of domestic agricultural science at the stage of its European integration. **Methods.** Dialectical and logical methods of scientific knowledge; systematic generalization of assessments of the potential of domestic agricultural science and its capabilities for the preparation of substantiated proposals for solving the problems of agro-industrial and rural development; analysis and synthesis of statistical data to confirm relevant trends.

Results. The main problems were identified and ways to increase the effectiveness of the functioning of domestic agricultural science in modern conditions were proposed. **Conclusions.** Emphasis was placed on the shortcomings of the legislative framework and the imperfection of the mechanisms for supporting the priority development of modern agricultural science; directions for increasing the competitiveness of the agrarian economy on the domestic and world markets were proposed. The results of the research can be used to ensure the effective entry of the agrarian sphere of Ukraine into the European Union, as well as the adoption of relevant government decisions on the functioning of agrarian science.

Key words: agricultural science, European integration, globalization, EU common agricultural policy, innovations.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202312-01>

Бібліографія

1. Бородіна О.М. Убезпечення сільсько-го способу життя: європейська політика,

орієнтири для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 22–33.

2. *Гайдучкий П.І.* Незабутні реформи в Україні. 1991–2017. Київ: ТОВ «ДКС-центр», 2017. 852 с.

3. *Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я.* Основні суперечності організаційно-економічного механізму розвитку аграрної сфери України та шляхи їх врегулювання. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 6–23.

4. *Земельний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/taws/show/2768-14//Text>

5. *Конституція України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>

6. *Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877–IV*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/taws/show/1877-15//Text>

7. *Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі*. Женева, 5 лютого 2008 р. URL: <http://zakon/rada.gov.ua/taws/show/1981-049>

8. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

9. *Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук [за 1990–2022]*. Київ: Аграрна наука.

10. *Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848–VIII. Відомості*

Верховної ради України. 2016. № 3. С. 25.

11. *Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/taws/show/9840>

12. *Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982–IV*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/taws/show/2982-15//Text>

13. *Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи: монографія; за ред. Т.О. Зінчук*. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 496 с.

14. *Кваша С.М., Франчук О.М., Франчук О.В.* Європейська економічна інтеграція: навч. посібн. Київ: НУБіП, 2019. 282 с.

15. *Ніколаєнко С.* Аграрна освіта і наука в Україні в умовах євроінтеграції: проблеми та виклики. *Вища школа*. 2015. № 11/12. С. 19–28.

16. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення державної власності: Закон України від 27.07.2023 № 3272–IX*.

17. *Саблук П.Т., Лузан Ю.Я.* Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6–17.